

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ТЕНДЕССІЗ РУХАНИ РЕФОРМАТОР

Абдрасилова Гәуһар Зұлпықарқызы, филос. ғ. к.,
Университет Мирас, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
mail: gauhar_abdrasilova@mail.ru

Едильбаева Сания Жакенқызы, филос. ғыл докторы,
Философия кафедрасының доценті,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
РК, Алматы қ.
mail: saniya_edilbaeva@saniya.edilbaeva@mail.ru

Оразимбетова Күлзада Шабданбекқызы,
Психология кафедрасы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті (ОҚМПУ)
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
E-mail: Gulzada_04-03@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272206>

Түйін: Біз, жаңа тұлғаны қалыптастырып, азаматтық қоғам құруымыз керек. Ал ол үшін мәдени әлеует, оның мәдени негіздерінің архаизмін сынау арқылы халыққа қызмет ету тәжірибесін білу және түсінуге тиіспіз. Сондықтан Абайдың ой-өрісін, халықтың архаизмін сынауының қисынын, мәдениетті тұлғалық мағына арқылы, еуропалық өлшем арқылы жаңғырту әрекетін зерделеу аса қажет.

Адам өзін шығармашылық тұлға ретінде сезіне алатынын, өзін мәдени негіз ретінде жариялайтын барлық құндылықтардан тәуелсіз бола алатынын, яғни іргелі құндылықтарға әрқашан сыни көзқараспен қарайтынын білдіреді. Жеке тұлға болу мәдени дәстүрдің шекарасынан шығып, шығудың барабар өлшемін іздеуді білдіреді. Бұл мәдениеттегі дәстүрдің үстемдігіне сынды дамыту, яғни ұлы жазушылар мен философтар ұстанған жолға түсу деген сөз. Жаңа білімге, заттардың жаңа өлшеміне және дәстүрмен диалогқа үнемі назар аударуды, яғни дамуды білдіреді.

Абай тұлға құндылығы позициясынан халықтың архаизмін сынадың шебері. «Қара сөздерінде» өз халқына үндеу тастап, жеке адам туралы және жеке адамның құндылығы позициясынан айтады. Тұлға арманы, тұлға үшін күрес, тұлға идеясын жоққа шығаратын халықтық дәстүр аясында тұлға мәдениетін қалыптастыру – славян-түркі көркем әдебиетінің ерекшелігі. Өз кезінде ресейдегі тарихи қалыптасқан мәдени негіз ретінде орыс ойшылдары халықтың патриархалдық құндылықтарына сүйене отырып Ресейді дамыту

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

өзекті жол деп санады. Бұл Ресейді үлкен бақытсыздыққа – азамат соғысы мен социалистік революцияға ұшыратты. Халықшылдық, халыққа табынушылық, орыс зиялыларының мәңгілік дертіне айналды. Ал Абай орыс әдебиетіндегі революциялық-популистік тенденцияның өрлеу дәуірінің замандасы болғанымен, өз халқына тікелей үндеуінде мүлде басқа жолды ұстанады – ол халықты парасаттылық, жаңа таным, парасат диалектикасы, қазіргі өркениеттің қалыптасу логикасы, жеке тұлға құндылығы позициясынан аяусыз сынайды. Абай - Сократ сияқты халықтың тұрмыс-тіршілігін, ой-өрісін, шешім қабылдауын сынай отырып, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан іргетастың іргетасын, киелі қасиетті, болмыс – құндылықтарын сараптайды. Әлемдік әдебиетте бұл ойлау стилі тұлғаның қалыптасу процесімен байланысты. Сервантестің дәстүрлі мәдениетті сынауы Ерте Ренессанс тұлғасының қалыптасуымен байланысты. Шекспирдің «Болу немесе болмау» шығармасы Қайта өрлеу дәуірінің соңғы тұлғасына арналған. Лермонтов орыс Тәңірін «Сен кінәлісің!» деп сынады, онымен бірге Құдайды және халықты түсіндіруді сынау орыс әдебиетінде басталды, бірақ бұл сын Абай сияқты халықты дәстүрлі құндылықтарды өзгертуге шақырған жоқ. Орыс мәдениетіндегі құндылықтар туралы әңгімені Грибоедов бастады, бірақ ол тек қоғамдағы ақсүйектерге жүгінді. Гоголь талқылауды жалғастырды, бірақ оның идеалды қоғамы Абайдағыдай қазіргі өркениет құндылықтарына емес, дұрыс дінді іздеуге құрылған. Достоевский мен Чехов Ресейдегі бұқаралық сананы аяусыз сынады, бірақ бұл жазушылар тығырықтан шығудың жолын көрмеді. Олар орыс халқын өзгертуге шақырды, олар өздеріне көрінген мақсатты көрді, бірақ жолды көрмеді, қалай екенін білмеді. Бұл жерде даусыз сабақтастық бар: Абай да Еуропа мен Ресейдің ұлы жазушылары сияқты тұлғаның мәнін талдайды. Абай бұл талдауда жаңа білім, жаңа адамгершілік ізденіс позициясынан халық алдында сөз сөйлеуге батылы барады. Бұл оны бірегей және азаматтық қаһарман етеді.

Абайдың «Қара сөздерінің» мәні неде? Біріншіден, бұл - бүкіл халықпен, қазақ мәдениетінің субъектісімен, осы мәдениеттің авторы – халықпен әңгіме. Абай Қазақстанды сүйіспеншілікпен алақанында аялайды, ой-қазынананы ақыл елегінен өткізеді. Қазақты аяусыз сынайды, бірақ таптамайды. Ол қазақ мәдениетінің іргетасын қиратпайды, халықты бөлмейді, оған қалдырмайды, өйткені халықсыз өмір жоқ. Халық ымырасыз сынға алу ұстанымы славян-түркі мәдениеті үшін әдеттен тыс жаңалық.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Екіншіден, бұл – қазақ мәдениетінің құндылық, дәстүр мәселесіне қатысты, қашанда даналық, байлық деп саналатын нәрселерге қатысты сын. Абай бұл жерде мәдениеттің ең терең негіздерін реформалаушы, еуропалық үлгідегі реформатор. Ол адамдарды өзгертуге қабілетсіздер және жаңалық әкелетіндер деп екіге бөледі.

Үшіншіден, ол ескіргенге толығымен заманауи балама ұсынады – жаңа білімді іздеу, өзін-өзі сынай білу, өзгере білу, демек жақсылық пен жамандықты жаңаша түсіну. Бұл құндылықтарды алғаш рет Шығыс философиялық және діни жүйелері, ал Батыста ежелгі христиандық, Ренессанс-реформациялық-ағартушылық-қазіргі заманғы мәдениет жариялаған құндылықтар. Бұл қазір бүкіл әлем игеруге тырысатын еуропалық-азиялық құндылықтар. Мәдени қорларды реформалау не үшін қажет? Өйткені әлем бір орында тұрмайды. «Адамның өмірі мен күші де өзгеріссіз қалмайды. Тұрақсыздық – бұл жаңа үлгідегі әлеуметтік тұрақтылық пен жаңа моральдық мұраттың нысаны ретінде өзгеру қабілеті – мұндай логиканы әлемде болып жатқан өзгерістердің мәнін терең түсінетін және ғасырлар бойы өз мәдениетін реформалауды аңдайтын реформатор ғана жасай алады.

Төртіншіден, Абайдың ерекше мәдени және саяси интуициясы бар. Ол халықты сынай отырып, дәстүр шеңберінен шығуға шақырып қана қоймайды, тығырықтан шығудың жолын іздейді. Бұл кез келген мәдениетте де, Абай шығармашылығында да басты нәрсе. Көбісі дәстүрді түбегейлі бұзуға шақырды және шақыруда. Абай мөлшерді сақтауға, шектен шықпауға шақырады. Қоғамды бөлшектемейтін, мәдениеттің жойылуына жол бермейтін жаңа шара іздеуге үндейді. Бұл өте құнды ойлау тәсілі.

Абай адамды балаға теңейді, ол үшін білімнің бәрі жаңа. Жаңа білімді іздеу, Аристотельдің сөзімен айтқанда, «жоғары таңқалушылықтан» туындайды. Одан кейін Жетінші сөзде дәстүрге деген жойқын сын бар: Білімге құштарлық балалық шақта ғана қуатты. Біртіндеп дене күшейіп, жанға бағынбайды. Ал біз тек қарапайым көзқараспен ғана қанағаттанып, жанымыздың айтқанына сенуді доғардық. Өмірдің мәніне үңілмедік... Білімнің қадірін көрмедік, нұсқауды түсінбедік... Ендеше, дүниені көріп, дүние танымайтын хайуаннан немізбен артықпыз?... Шалғайдай шулап, қарғадай сайрап, олар сияқты ауыл маңындағы тезектен ары ұшпаймыз, деп күйінеді.

Абай пікірінше, жаңа білім - Ақылдың жұмысы, ол Жүректен өтеді. Оның жүрегі дәстүрлі адамда жаңа білімге құштарлық арқылы дәстүршілдікке өзінің

наразылығына қарсы тұратын күрделі әмбебаптың бір түрі. Жаңа білім арқылы жоғалған сенімін қайта жаңғыртқысы келеді, оны білім арқылы тапқысы келеді. Адамға осы қарсы тұру қабілеті арқылы дамуға қабілетті. Бұл тек менталитет, сервильдік және конформизм арқылы бірлікке қабілеттілік емес, сонымен қатар тұлға мағынасы арқылы әртүрлілік қабілеті генетикалық түрде анықталатынын білдіреді. Абайдың бұл тұжырымы мәдениетті талдаудағы тың ой.

Бұл тұжырым бізге не береді? Біз өзгеру және өзгерту арқылы табиғатқа қарсы шықпаймыз, керісінше, біз табиғатпен, бастапқы әмбебаппен, эволюция арқылы бойымызға сіңген сол күрделі әлеуметтік және моральдық теориялармен, мысалы, Хайдеггердің Құдайымен келісімге келеміз. Ал егер солай болса, онда бұл мәдениет жаңа білімді меңгеру арқылы тек өзгеріп қана қоймайды дегенді білдіреді. Өмір сүру үшін ол өзгертуге қабілетті, қайта ұйымдастыруға, қайта ойлауға, өз проблемаларын қайта тұжырымдауға және өзінің бірегейлігін сақтай отырып, жаңа мәдени формаларды жасауға қабілетті. Өрдайым күрделі, парасатты Жүрегімізді мұқият тындасақ, аман қаламыз.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Абайдың қара сөздері. Abai.kz <https://abai.kz> > post
2. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
3. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы — Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011 жыл. ISBN 978-601-282-175-8
4. Абайтанудың ұшар биігі. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
5. <https://abai.kaznu.kz> > wp-content > uploads
6. Давыдов А. Способность человека измениться как европейское измерение евразийской культуры (анализ логики мышления абая кунанбаева)
7. TextArchive.ru <https://textarchive.ru> > c-2435097-pall